

ΕΠΙΣΗΜΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ - ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

Η Αθηναία του 5ου αιώνα π.Χ. εξασκεί επάγγελμα μόνο σε περίπτωση ανάγκης. Πριν προχωρήσουμε όμως στην εξέταση των επαγγελματών- λειτουργημάτων, χρήσιμο θα ήταν να ανατρέξουμε πολύ σύντομα στην ταξική διάρθρωση της αθηναϊκής κοινωνίας και να εντάξουμε τη θέση της γυναίκας σ' αυτή. Οι ελεύθερες αθηναίες γυναίκες ή πολιτίδες, που έχουν γεννηθεί από γονείς αθηναίους πολίτες, αποτελούν την πρώτη κατηγορία της γυναικείας αθηναϊκής κοινωνίας. Ακολουθούν οι γυναίκες μέτοικοι, που έχουν εγκατασταθεί στην Αθήνα και θεωρούνται ισοτελείς, ισότιμες δηλαδή με τις πολιτίδες- στερούνται βέβαια όπως και οι πρώτες πολιτικών δικαιωμάτων.¹ Και τέλος οι δούλες αποτελούν την τρίτη κατηγορία γυναικών της Αθήνας.

Αναστασία-Φλωρεντία Αντωνίου

Ιστορικός

Οι εργαζόμενες γυναίκες της Αθήνας του 5ου αιώνα π.Χ. είναι συνήθως χήρες πολιτίδες ή γενικά πολιτίδες γυναίκες με οικονομικά προβλήματα, γυναίκες μέτοικοι, υποχρεωμένες να εργάζονται για την εξασφάλιση των καθημερινών αναγκών των ιδίων και των μελών της οικογένειάς τους και δούλες.

Διακρίνονται τα επαγγέλματα σε αμίγυς ανδρικά, κοινά όμως σε άνδρες και γυναίκες και καθαρά γυναικεία, θα ασχοληθούμε αποκλειστικά με την τελευταία κατηγορία. Ο εγκλεισμός της γυναίκας και η άρνηση στοιχειωδών πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, αντικατοπτρίζονται και στον τομέα των επαγγελμάτων. Η επαγγελματική ενσوخόληση των γυναικών είναι φαινόμενο σπάνιο, που συνειπάγεται κατά κανόνα αρνητική κοινωνική αντιμετώπιση. Το γεγονός της ύπαρξης αμίγυς γυναικείων ενσυχολήσεων μπορεί να θεωρηθεί σαν μια σημαντική εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα, άξια μιας ειδικότερης ανάλυσης.

Τροφός, Μαία και Προμηστρία είναι οι καθαρά γυναικείες ενσυχολήσεις στις οποίες θα αναφερθούμε εδώ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα και των τριών ενσυχολήσεων είναι ο χαρακτήρας τους σαν λειτουργήματα.

Για μεν την τροφότητα και τη μαία η άποψη για τον λειτουργηματικό χαρακτήρα του επαγγέλματός τους ενισχύεται από τις μαρτυρίες που τις εμφανίζουν σαν πρόσωπα σεβαστά και περιβεβλημένα με ιδιαίτερη εκτίμηση στα πλαίσια της αθηναϊκής κοινωνίας. Για την προμηστρία, αντίθετα, η συχνά κακή φήμη με την οποία είναι συνδεδεμένη αποδεικνύει ότι δεν είναι αρκετά σεβαστό πρόσωπο.

Τροφός

Η ανατροφή των παιδιών αποτελεί βέβαια το κύριο έργο της μητέρας αλλά η παρουσία και η βοήθεια της τροφού είναι συχνά απαραίτητη και σημαντική. Τίθται² και τίθθιναι³ αποτελούν τις δύο κατηγορίες τροφών. Οι πρώτες είναι κατά κύριο λόγο επιφορτισμένες με το θηλασμό των παιδιών, όταν η μητέρα για κάποιο λόγο δεν μπορεί να θηλάσει, ενώ οι δεύτερες περιορίζονται στο να τα διασκεδάζουν, να παίζουν δηλαδή και να ασχολούνται μαζί τους - ρόλος που αντιστοιχεί μ' αυτόν της σημερινής παραμόνας ή νταντάς.

Τίθται και τίθθιναι είναι συνήθως δούλες⁴, που ζουν για πολλά χρόνια στο σπίτι του παιδιού που ανατρέφουν - πολλές φορές μάλιστα και όταν έχουν εκπληρώσει τις υπηρεσίες τους σαν τροφοί τους αποδίδεται η ελευθερία τους. Ο Μένανδρος στη Σαμία αναφέρει για κάποια τίθθ δούλη που έγινε απελεύθερη σε προχωρημένη ηλικία:

τού δε Μοσχίωνας ήν
τίθθι τή αὐτῆ πρεσβυτέρα,
γεγονού ἔμη
θεράπαιν', ἐλευθέρα δὲ νυν...

Μερικές φορές όμως η τίθθ είναι και πολιτίς⁵, που πρέπει να εργαστεί για να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την επιβίωσή της, ή και μέτοικος⁶. Οι Σπαρτιάτισσες τροφοί⁷ έχουν την προτίμηση των αθηναϊκών οικογενειών, σε σχέση με τις τροφούς στην Αθήνα, επειδή οι τελευταίες θεωρούνται αρκετά ανεκτικές με τα παιδιά και έτσι όχι ιδιαίτερα κατάλληλες για μια σωστή και αυστηρή ανατροφή αυτών⁸.

Ακριβώς επειδή ένα μέρος της ανα-

τροφής των πρώτων χρόνων των παιδιών γίνεται απ' τις τροφούς η εκλογή τους απαιτεί και γίνεται με μεγάλη προσοχή.

Όπως προαναφέρθηκε, ο λειτουργηματικός χαρακτήρας της ενσυχολήσεως της τροφού διαφαίνεται από τη μεγάλη εκτίμηση που τους αποδίδει η κοινωνία. Πολλές φορές μάλιστα οι τροφοί κατέχουν μια θέση ανάλογη μ' αυτή της μητέρας: Ο Πλάτωνας στο έργο του Νόμοι⁹ αναφέρεται συχνά με τον ίδιο τρόπο στη μητέρα και τη τροφή. Επίσης σε πολλά επιτύμβια επιγράμματα, οι τροφοί αναφέρονται σαν χρήσται και δικαιότατοι: (Ένθαδὲ) ἡ γὰρ κατέχει τίθθην παίδων Διογενίω ἐκ Ἐλοποννήσου τήνδε δικαιοτάτην. Μολίχα Κυθρία.¹⁰ Πάντως η μεγάλη εκτίμηση που αποδίδεται στις τροφούς αναφέρεται καθαρά σ' ένα επιτύμβιο, αττικής προέλευσης:

Ἀπολλοδώρου ἰσοτελοῦ θυγάτηρ
Μέλῖται τίθθ
Ἐνθάδε τὴν χρηστὴν τίθθην κατὰ
γαῖα καλύπτει
Ἴπποστράτης· καὶ νῦν ποθεῖ σε...
καὶ ζῶσαν σ' ἐπιβου, τίθθην, καὶ νῦν
σ' ἔτι (τιμῶ)
οὖσαν καὶ κατὰ γῆς, καὶ τιμῆω σε
ἄχρι ἂν ζῶ.
οἶδα δὲ σὸν ὅτι καὶ κατὰ γῆς, εἴπερ
χρηστοῖς γέρας ἔστιν,
πρῶται σε τιμᾷ, τίθθην, παρὰ Φεροσε-
πίου Πλουτίωνος τε κείνται.¹¹

Όμως δεν μπορούμε να πιστέψουμε ότι ο σεβασμός προς τις τροφούς είναι πάντα αντικειμενικός: χωρίς αμφιβολία, οι αθηναϊκές οικογένειες αγαπούσαν και εκτιμούσαν την προσωπική τους τροφή, αλλά δεν έβπαιαν να θεωρούν κοινωνικά αρνητική την ανάγκη των τροφών για ερ-

Η τρέφει παρδίσει το μωρό στη μητέρα. Ερυθρόμορφη υδρία 5ος αι. μ.Χ.

γασία. Στο λόγο του Δημοσθένη Κατά Ευθυλίδης¹² αναφέρεται ότι ο Ευθυλίδης είχε διαβάσει τη μητέρα του Ευχίβου λέγοντας ότι δεν ήταν πολιτίς. Ο γιός της Ευχίβης διαμαρτυρήθηκε για την άδικη κρίση του Ευθυλίδη, που οφείλεται στο γεγονός ότι η μητέρα του εργαζόταν σαν τρέφει κάποια Κλινέα... από γάρ ταύτης της τιτθείας άπασ' ή περί ημάς γέγονε βλασφημία... Πάντως, η προσήλωση αυτή στην ταχική προέλευση της τρέφου – χαρακτηριστική και αυτή εγγάλλου της κατεξοχην ταχικής αθηναϊκής κοινωνίας – δεν αναιρεί, πιστεύουμε, το σημαντικό χαρακτήρα του ρόλου τους και την εκτίμησή που έχαιρε το λειτουργήμα τους.

Μαία

Στην αρχαία Αθήνα οι γυναίκες γεννούν με τη βοήθεια άλλων γυναικών. Η μαία είναι γυναίκα μιας κάποιας ηλικίας, ικανή να εκπληρώσει το καθήκον της ομφαλοτόμου¹³. Στα ιπποκρατικά γραπτά υπάρχουν πολλές ονομασίες που μπορούν να δηλώσουν τη μαία, όπως: άναγέτρια, αναγετρίς, ακέτρια, ακεστρίς, ιδάτρινα, ιδάτρια, ιατρίνη, ιατρόμαια, ιατρός, μαϊεύτρια, ταμούσα. Το πόσο σημαντικό θεωρείται ο ρόλος της φαίνεται από την παραβολή του από τον Ιπποκράτη με αυτόν του ιατρού¹⁴. Οι δύο έννοιες, όπως αποδεικνύεται και από ένα σχετικό επιτύμβιο επίγραμμα¹⁵ όπου συναντάται μια αντιπαράθεσή τους, σφερότατα δεν συμπίπτουν. Απλώς η παραβολή του λειτουργήματος της μαίας με αυτό του ιατρού τονίζει τη σημασία και τη χρησιμότητα του πρώτου.

Πέρα απ' την πρακτική σημασία του λειτουργήματος της μαίας, το στοιχείο που συναντάται και εδώ είναι αυτό της κοινωνικής εκτίμησής του.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα¹⁶, ο Σωκράτης τόνιζε ότι ήταν γιός μιας ευγενικής και αξιοπρεπούς μαίας. Χαρακτηριστικά παραθέτουμε ένα επιτύμβιο¹⁷ ενδεικτικό του σεβασμού που αποδίδεται στις μαίες:

Φανσο(τράτη) Με(λιτέως γυνή).

Μαία και ιατρός
Φαναστράτη ενθάδε κείται
(ου)βενί λυπη(ρ)ά, πάσιν δε θανούσα
ποβινή

Η μόνη αρνητική εκτίμηση που έχουμε για τις μαίες είναι του Αντιφώνη στο έργο του Μισοπόνθρος¹⁸. Πάντως ακόμη και αυτή δεν αναιρεί την αρχική μας διαπίστωση: η ενασχόληση της μαίας, που φέρνει στο κόσμο μια καινούργια ζωή, είναι σημαντική και καθόλου ταπεινωτική. Το ότι ο Αριστοφάνης και οι περισσότεροι απ' τους συγγραφείς της κωμωδίας δεν αναφέρονται αρνητικά για τις μαίες, όπως συμβαίνει για τις γυναίκες που εξασκούν άλλα επαγγέλματα, σημαίνει ότι η εργασία τους είναι σεβαστή, ίσως όμως το γεγονός να ελγίζεται και επειδή οι μαίες έχουν κάποια επιδεξιότητα που άλλες γυναίκες δεν διαθέτουν.

Προμηθήστρια

Έργο της προμηθήστριας είναι να διευθετεί τα του γάμου των ελευθέρων ανύπαντρων γυναικών¹⁹. Ο ρόλος της είναι όμοιος με αυτόν της σημερινής προξενήστρας²⁰. Η τέχνη της που συνίσταται στη διευκόλυνση του γάμου φέρνοντας σε επαφή τις δύο οικογένειες ονομάζεται προμηθήστια²¹.

Κατά κανόνα η οικογένεια του άνδρα αναθέτει στην προμηθήστρια να κάνει τις απαραίτητες επαφές προφανώς, η επέμβασή της είναι αναγκαία και για να αποφευχθεί, σε περίπτωση άρνησης, η αμαύρωση της κοινωνικής αξιοπρέπειας της οικογένειας του άνδρα.

Φαίνεται ότι η προμηθήστρια δεν απολαμβάνει εκτίμησης στην κοινωνία, ανάλογη με αυτή που απολαμβάνουν η τρέφει και η μαία. Ο Πλάτωνας στο έργο του Θεαιτήτος²² αναφέρει ότι οι έντιμες γυναίκες αρνούνται να γίνουν προμηθήστριες. Πάντως θα πρέπει να σημειωθεί εδώ η διαφορά που υπάρχει μεταξύ ματροπού²³ ή μουλιστρίας²⁴ ή προαγωγού²⁵ και προμηθήστριας, γιατί οι πρώτοι όροι δηλώνουν γυναίκες που εξυπηρετούν κατά κύριο λόγο άεμτες και ανεπίσημες σχέσεις. Η επιφυλακτική στάση της κοινωνίας απέναντι στο ρόλο της προμηθήστριας δεν αναιρεί την πρακτική σημασία του. Αν αναλογιστούμε ότι στην αθηναϊκή κοινωνία ο εγκλεισμός και η απομόνωση απ' το κοινωνικό περιβάλλον της γυναίκας είναι ο κανόνας και ότι ο γάμος ήταν απόφαση των ανδρών δύο οικογενειών, δηλαδή του πατέρα της νέφης και του μέλλοντα συζύγου, η μεσιτεία της προμηθήστριας καταβάλλεται τουλάχιστον από τη σκοπιά της πρακτικής χρησιμότητας. Έτσι και εδώ μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο κοινωνικός χαρακτήρας αυτής της ενασχόλησης δεν αποσιωπάει εντελώς.

Σημειώσεις

1. Ο όρος πολιτίς, προκειμένου για τις γυναίκες, δεν υποδηλώνει, σε καμία περίπτωση, τη κτήση και άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων. Τέτοια καθέστου πολιτικά δικαιώματα είχαν μόνο οι άνδρες.
2. Σουΐδας, 6λ. τιθάα
3. Pollux III, 50 Σχολ. Αριστοφάνου, Ιππής, στ. 716
4. Πλάτων, Νόμοι VII, 790 α
5. Αισχύλος, Χορηφόροι, στ. 734 κ.ε.: Σοφοκλής, Τραχίνια, στ. 871 κ.ε.: Ευριπίδης, Μήδεια, στ. 1 κ.ε. – Ιππόλυτος, στ. 177 κ.ε. – Ανδρομάχη, στ. 802 κ.ε.
6. Δημοσθένης, Κατά Ευθυλίδου 35 και 40-45
7. Πλούταρχος, Αλκιβιάδης 1 - Λυκούργος 16
8. Πλάτων, Νόμοι VII, 789ε
9. Πλάτων, Νόμοι VII, 794ε
10. IG II² (Inscriptiones Graecae, Kaehler Ud. (ed.), t. 2, t. 17), 3 Βερολίνο 1888)
11. IG II² 2729, op. cit.
12. Δημοσθένης, Κατά Ευθυλίδου 422
13. Πλάτων, Θεαιτήτος 149ε
14. Ιπποκράτης 608. 55
15. IG II² 2343, op. cit.
16. Πλάτων, Θεαιτήτος 149α
17. IG II² 12343, op. cit.
18. Αντιφώνης, Μισοπόνθρος, απ. 159
19. Αισχύνης 1, 14
20. Ο όρος χρησιμοποιείται ήδη εκείνη την εποχή: Σχολ. Αριστοφάνου, Νεφέλαι, στ. 41
21. Πλάτων, Θεαιτήτος 150α
22. Πλάτων, Θεαιτήτος 150δ
23. Αριστοφάνης, Θεαμοφοριάζουσι, απ. 558
24. Σχολ. Αριστοφάνου, Νεφέλαι, στ. 980
25. Αριστοφάνης, Θεαμοφοριάζουσι, απ. 341.

Βιβλιογραφία

- FLACELIERE R., La vie quotidienne en Grèce au siècle de Périclès, Παπιοί 1959
GOULD J., «Law, Custom and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens», JHS 100 (1980), σελ. 38 κ.ε.
HERFST P., Le travail de la femme dans la Grèce ancienne, Νέα Υόρκη 1979
MOSSE CL., «L' idée du travail dans l' antiquité», Le travail en Grèce et à Rome, Παπιοί 1962, σελ. 44-50.

Official Professions / Functions of a Woman in Ancient Athens

A.-F. Antoniou

The Athenian woman of the fifth century practices a profession, only in case of great need. However, before examining briefly the structure of the Athenian society, it would be useful to define woman's position in it. The working women of the fifth century Athens are usually widows or others with economic problems or immigrants with need to work to earn their own and their families living or, finally, slaves.

We classify professions in purely male, although common for men and women and in exclusively female; we deal with the last classification.

The seclusion of women in their house and their deprivation of essential political and social rights are also reflected on the professional sector. The professional occupation of women is a rare phenomenon that creates, as a rule, a negative social attitude towards these women. The fact that professions exclusively for women do exist could be considered as an important exception to the forementioned rule that deserves a specific analysis and study.

Nurse for children, mid-wife and match-maker are the proper female occupations. A typical trait of all three occupations is their functional character.

As regards the nurse and the mid-wife the importance of the functional character of their profession is reinforced by various evidence, which presents them as most respected persons who enjoyed high esteem in the Athenian society. The match-maker, on the contrary, because of the bad reputation she had in general, probably was not a quite favorable and respectable person.

Το ένδυμα και ο καλωπισμός

Καθοριστικό για τη μορφή του αρχαίου ελληνικού ενδύματος υπήρξε το σχήμα και το μέγεθος του αργαλειού: ορθογώνια κομμάτια υφασμένα από τις γυναίκες στερεωνόνταν στο σώμα με ζώνες, πόρτες, καρφίτσες. Η «μόδα» στην αρχαιότητα είχε αργή εξέλιξη, σχεδόν ανεπαίσθητη. Ο Ηρόδοτος διηγείται για την αλλαγή στο γυναικείο ένδυμα των Αθηναίων ότι κάποτε η Αθήνα και η Αίγινα ήρθαν σε ρήξη και ο αθηναϊκός στρατός εξολοθρεύτηκε. Ο μόνος που επέζησε ήταν ο αγγελιοφόρος που έφερε το νέο στην Αθήνα. Όταν οι γυναίκες πληροφορήθηκαν το θάνατο των αντρών, των αδελφών και των γιών τους, τράβηξαν τις καρφίτσες από τα φορέματά τους και σκότισαν τον αγγελιοφόρο. Για να τιμωρηθούν λοιπόν οι γυναίκες και να μην επαναληφθεί παρόμοια πράξη, οι Αθηναίκες δεν ξαναφόρεσαν το δωρικό πέπλο που στερεωνόταν με καρφίτσες αλλά τον ιωνικό χιτώνα. Αν κρίνει κανείς από τις απεικονίσεις σε αγγεία, ο ιωνικός χιτώνας φορέθηκε στην Αθήνα γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Στην

πραγματικότητα όμως, η αλλαγή αυτή στο ένδυμα οφείλεται στο γεγονός ότι η Αθήνα είχε πλουτίσει κι ότι ο χιτώνας που ήταν ρούχο «εισαγωγής» από την Ανατολή ήταν λινός, ενώ ο χιτώνας ήταν από εγχώριο μαλλί (εικ. 1).

Τα μαλλιά των Ελληνίδων ήταν μακρύα, εκτός αν πενούσαν οπότε τα έκοβαν. Πολύ σπάνια οι Ελληνίδες είχαν ξέπλεκα τα μαλλιά τους. Συνήθως τα έφτιαχναν κοτσίδες ή τραβηγμένα πίσω, ανάλογα με τη συνήθεια της εποχής. Η εικονογραφία δείχνει μια φαρδιά κορδέλλα να κρατάει και ένα δίχτυ που τα έπιανε ταχτικά (δάκκος). Τα αγγεία μέσα δίνουν πλήθος από κομμώσεις γυναικών (εικ. 2).

Αλλά ο καλωπισμός των γυναικών δε σταματούσε στο χτένισμα. Αν και πολλοί άντρες δεν ήθελαν οι γυναίκες τους να βάφονται, αν και οι οσαυτικοί ποιητές κοροΐδευαν τις φτιασιδικμένες παρόλα αυτά υπήρχαν γυναίκες που χρησιμοποούσαν καλλυντικά (κρέμες - χρώματα και αρώματα).